

РОЛЬ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ СТУДЕНТІВ

Формування професійної спрямованості особистості є важливим завданням вищої школи. Це є центральним етапом становлення особистості як професіонала. Професійна спрямованість безпосередньо пов'язана із позитивним ставленням до професії, що є одним із актуальних питань педагогіки і педагогічної психології. Такий підхід дає змогу зробити об'єктом вивчення багато аспектів внутрішнього життя студента: його інтереси, цінності і переконання, мотиви діяльності, здібності, знання, уміння, навички, які і становитимуть у подальшому його професійну спрямованість.

У сучасній психології приділяється багато уваги формуванню професійної спрямованості. Вона визначає успішність оволодіння професією і є "системоутворювальним" чинником особистості професіонала [2]. Професійну спрямованість розуміють як сукупність мотивів, установок особистості, планів, ціннісних орієнтацій у межах певної професійної діяльності [4].

Теоретичною основою вивчення даної проблеми стала концепція спрямованості особистості як динамічної тенденції С.Л. Рубінштейна. Він розглядає спрямованість особистості як сукупність різноманітних тенденцій, в основі яких полягають потреби, мотиви діяльності: "Проблема спрямованості – це перш за все питання про динамічні тенденції, що як мотиви зумовлюють діяльність людини, а самі, у свою чергу, визначаються її цілями і задачами" [7]. А.Н. Леонтьєв у цьому зв'язку виокремлює два поняття – "значення" і "особистісний сенс" ("усвідомлюване об'єктивне значення" і "значення його для суб'єкта" [3].

Підготовка до професійної діяльності передбачає формування і розвиток ціннісно-змістовних компонентів спрямованості особистості, засвоєння і перебудову професійних цінностей. Вони мають бути не тільки зрозумілими, а й внутрішньо прийнятими. Внутрішня позиція стає тією умовою, яка, на думку С.Л. Рубінштейна, перешкоджає зовнішнім впливам. Змістовний аспект спрямованості включає ціннісно-сенсові утворення і цілі особистості. Вони забезпечують внутрішню цілісність людини, формують її ставлення до себе, до інших людей, до професії і до світу в цілому. Ціннісно-сенсові утворення – найважливіші регулятори життя і діяльності людини, у тому числі і професійної. Значення предметів і явищ та їх сенс для людини є тим, що детермінує її поведінку.

Саме у спрямованості виражаються цілі, заради яких діє особистість, та її мотиви. Різні види мотивів і їх формування у ВНЗ вивчали А.М. Алексюк, С.С. Архангельський, В.К. Вілюнас, І.В. Зайцева, С.С. Занюк, В.Н. Леонтьєв, П.Г. Лузан, А.В. Сальков, Ю.Г. Фокін та ін. Мотив слід розуміти як внутрішнє спонукування особистості до того чи іншого виду активності (діяльність, спілкування, поведінка), пов'язане із задоволенням певної потреби. Цим поняттям часто позначаються такі психологічні явища, як намір, бажання, прагнення, боязнь тощо, у яких

відображається наявність в людській психіці готовності, що направляє до певної мети. На успішність навчальної діяльності впливає сила мотивації та її структура.

Мотивація – це процес психічної регуляції, що впливає на напрям діяльності і кількість енергії, яка мобілізується для її виконання. Вона тісно пов'язана з потребами людини, оскільки з'являється при виникненні потреби, нестачі будь-чого. Мотивація є початковим етапом психічної і фізичної активності. Формування мотивації можливе лише тоді, коли людині вдається пов'язати ціль з особистісними цінностями. Чим більш значущі цінності, тим більш інтенсивною є його мотивація. Чим більше особистісні цінності пов'язані з результатом майбутньої діяльності, тим більше внутрішні мотиви підживлюватимуть енергію мотивації особистості.

Сучасні вітчизняні психологи вважають проблему формування ціннісно-змістовних компонентів професійної спрямованості найважливішим завданням професійного самовизначення. Професійне самовизначення – це довготривалий і багатоаспектний процес, що включає в себе свідомий пошук особистісно значущих сенсів професійної діяльності і пошук особистістю свого життєвого шляху. Б.Г. Ананьєв звертає увагу на “інтенсивне перетворення” у студентському віці всієї системи ціннісних орієнтацій особистості і формування ціннісно-змістовних компонентів професійної спрямованості [1].

Особистісно-професійний розвиток студентів у ВНЗ залежить від тих сенсів і цінностей, які вони знаходять у професійній діяльності. Вони відіграють велику роль у становленні спеціаліста, досягненні ним високого рівня знань і вмінь в обраній діяльності. Ціннісні орієнтації є не тільки елементом свідомості, але й поведінки людини, вони стають мотивами його діяльності. Висновок про вирішальне значення ціннісних орієнтацій у саморегуляції поведінки особистості підтверджена соціологічними дослідженнями, проведеними під керівництвом В.А. Ядова [9].

Мета статті – визначити значущість тих чи інших мотивів навчально-пізнавальної діяльності студентів для формування їх професійної спрямованості.

Ми дослідили структуру мотивації навчальної діяльності студентів п'ятого курсу електротехнічного факультету НТУ “ХПІ”. За основу покладено методiku діагностики навчальної мотивації студентів А.О. Реана і В.О. Якуніна, модифікацію Н.Ц. Бадмаєвої. Студентам необхідно було оцінити значущість окремих мотивів у їх навчальній діяльності за 5-бальною системою: 1 бал – мінімальна значущість мотиву і, відповідно, 5 балів – максимальна. Студенти діагностувалися за 7 шкалами мотивів: 1 шкала – комунікативні мотиви, 2 шкала – мотиви уникнення невдачі, 3 шкала – мотиви престижу, 4 шкала – професійні мотиви, 5 шкала – мотиви творчої самореалізації, 6 – навчально-пізнавальні мотиви, 7 шкала – соціальні мотиви.

У ході дослідження отримано такий середній бал за даними мотивами:

- 1) комунікативні мотиви – 3,8 бала;
- 2) професійні мотиви – 3,64 бала;
- 3) навчально-пізнавальні мотиви – 3,49 бала;
- 4) мотиви престижу – 3,4 бала;
- 5) соціальні мотиви – 3,34 бала;
- 6) мотиви творчої самореалізації – 2,94 бала;
- 7) мотиви уникнення невдачі – 2,82 бала.

Викликає певне нерозуміння той факт, що для більшості студентів п'ятого курсу домінуючими виявилися комунікативні мотиви, які відповідали у діагностиці таким положенням: 1) для того щоб працювати з людьми, треба мати глибокі і різнобічні знання; 2) вчуся для того, щоб заводити знайомства і спілкуватися з цікавими людьми; 3) хочу бути людиною, яку поважають у навчальному колективі; 4) вважаю, що знання надають мені впевненості в собі. Якщо перше і четверте положення можна розглядати як розуміння необхідності знань для самоствердження студента у колективі, то друге і третє положення безпосередньо стосуються сфери відносин між людьми, які виявились значущими для більшості студентів п'ятого курсу.

Логічно було б очікувати, що для випускників ВНЗ пріоритетними будуть професійні мотиви. Однак за результатами дослідження вони опинились на другому місці, а навчально-пізнавальні мотиви – на третьому. Це свідчить про відсутність професійної спрямованості і про нерозуміння важливості професії для задоволення професійних інтересів. Близькими за змістом є мотиви престижу і соціальні мотиви, які відповідають у діагностиці таким положенням: 1) вчуся тому, що отримані знання дають мені змогу досягти всього необхідного; 2) від успіхів у навчанні залежить рівень моєї матеріальної зацікавленості; 3) вчуся тому, що хочу принести користь суспільству; 4) вчуся заради виконання обов'язку перед батьками, школою; 5) вважаю, що від успіхів у навчанні залежить моє майбутнє, службова посада і статус. Наведені положення свідчать про необхідність здобуття знань, зумовлену соціальними і престижними впливами. Мотиви престижу і соціальні мотиви за результатами займають у студентів п'яте місце.

Передостаннє місце у цій ієрархії займають мотиви творчої самореалізації. Це свідчить про те, що у студентів слабо виражена орієнтація на творчий підхід до навчальної і до майбутньої професійної діяльності. І, нарешті, останнє місце займають мотиви уникнення невдачі, що дає змогу сподіватися на переважання у студентів мотивації досягнення.

Мотиви вибору професії є надзвичайно важливими, а за деяких умов і визначними чинниками ставлення до неї. Відповідно, ці мотиви безпосередньо впливають і на результати навчальної діяльності. Від них залежить успішність професійного навчання. Недарма В.Д. Шадріков зауважив, що прийняття професії породжує бажання виконати її певним чином, породжує певну детермінуючу тенденцію і слугує вихідним моментом формування психологічної системи діяльності [8].

Зважаючи на отримані результати, серед студентів п'ятого курсу необхідно проводити роботу, спрямовану на пошук причин, що пояснюють незадовільне ставлення до обраної професії, а також створювати педагогічні умови, що сприятимуть активізації навчально-пізнавальної і професійної мотивації, а отже, і підвищенню успішності професійного навчання.

Вивчення ставлення до професії включає як аналіз мотивів, так і аналіз здібностей студента. Сьогодні вже проведені дослідження, з яких випливає, що між професійними інтересами і характерологічними особливостями особистості

існує безпосередній зв'язок [5]. Ці та інші дані дають змогу стверджувати, що за результатами діагностики стоять не тільки усвідомлювані професійні інтереси, але й інші особистісні складові: схильності, здібності, відповідність характерологічних особливостей особистості вимогам професії.

У зв'язку з цим цікавими видаються дані, отримані в результаті дослідження професійної спрямованості, проведеного з тими самими студентами за діагностичним опитувальником Є.О. Клімова. Встановлено, що в цілому близько 21% студентів не орієнтовані на технічну діяльність, оскільки в них більше виявлена спрямованість на діяльність, пов'язану з природою або зі створенням художнього образу. До професійно спрямованих віднесені студенти, які отримали велику кількість балів за шкалою “людина – техніка”, “людина – знакова система”, а також “людина – людина”. Студентів, які отримали високий бал за шкалою “людина-людина”, ми також вирішили включити до професійно спрямованих, оскільки інженери більшою мірою є майбутніми керівниками колективів.

Порівняння домінуючих мотивів залежно від професійної спрямованості студентів показало, що мотивація тих, хто схильний до обраної спеціальності, і тих, хто не схильний, помітно відрізняється (див. табл.).

Таблиця

**Порівняння домінуючих мотивів
у студентів з різною професійною спрямованістю**

Мотиви (середня сума балів/ місце)	Комунікативні	Професійні	Навчально- пізнавальні	Мотиви творчої самореалізації	Мотиви престижу	Соціальні	Мотиви уникнення невдачі
I група студентів – схильні до професії	3,8/1	3,7/2	3,5/3	2,9/6	3,4/4	3,35/5	2,8/7
II група студентів – не схильні до професії	4,1/1	3,32/5	3,44/3	3,0/6	3,48/2	3,4/4	2,93/7

Таким чином, у студентів, для яких характерний адекватний вибір професії, мотиви розподілились інакше, ніж у тих, у кого вибір неадекватний. Хоча комунікативні мотиви і у першої, і у другої групи перебувають на першому місці, проте у студентів першої групи (професійно спрямованих) ці мотиви помітно нижче за значущістю (3,8 бала), ніж у другої групи студентів (4,1 бала). Навчально-пізнавальні мотиви у першої і у другої групи перебувають на третьому місці і майже не відрізняються за кількістю балів. Така сама картина мотивів творчої самореалізації: у двох груп майже однакова кількість балів (6-те місце).

Слід звернути особливу увагу на те, що професійні мотиви у студентів з неадекватним вибором спеціальності перебувають на п'ятому місці, мотиви престижу – на третьому, а соціальні – на четвертому. Можна припустити, що вони пов'язують досягнення успіхів у майбутньому не зі своєю спеціальністю, а з іншими видами діяльності.

Відомо, що причиною неадекватного вибору професії можуть бути як зовнішні (соціальні) чинники, пов'язані з неможливістю здійснити професійний вибір за інтересами, так і внутрішні (психологічні) чинники, пов'язані з недостатньою усвідомленістю своїх професійних схильностей або з неадекватним уявленням про зміст майбутньої професійної діяльності.

Виявлення професійних інтересів і схильностей молоді є важливим прогностичним фактором професійної спрямованості, а отже, задоволеності професією в майбутньому, тому необхідно своєчасно діагностувати на предмет схильності до тих чи інших видів діяльності, яке слід обов'язково проводити перед вступом до ВНЗ. Результати дослідження А.О. Реана демонструють те, що навіть найпростіший аналіз професійних інтересів, здійснений своєчасно, може сприяти адекватному вибору професії і задоволеності нею у майбутньому.

Отже, яскраво виражені професійні інтереси часто виявляються надзвичайно стійкими і завжди суттєво впливають на задоволеність спеціальністю у процесі навчання і на успішність подальшої професійної діяльності. При цьому успішні починання особистості у тому чи іншому виді діяльності сприяють розвитку і закріпленню інтересу до неї. Таким чином, для формування і розвитку інтересу до спеціальності під час навчання у ВНЗ необхідно його позитивно підкріплювати. На ставлення до професії, безумовно, впливають різні стратегії, технології, методи навчання, впливають на нього і соціальні групи. Проте слід зауважити, що саме по собі позитивне ставлення до професії не може мати суттєвого значення, якщо воно не підкріплюється компетентним уявленням про професію (у тому числі й розумінням окремих дисциплін) і мало пов'язано зі способами оволодіння нею. Також необхідно створювати ситуації успіху у навчанні, що сприятимуть формуванню професійної спрямованості, підвищенню навчальної мотивації і задоволеності вибором професії.

Задоволеність професією – це інтегративний показник, який відображає ставлення суб'єкта до обраної професії. Він важливий саме як загальна характеристика. Незважаючи на те, що задоволеність професією зумовлена багатьма чинниками, її рівень піддається імовірнісному прогнозуванню. Очевидно, ефективність такого прогнозу визначається тим комплексом методик, які будуть застосовані для діагностики інтересів і схильностей особистості того, хто навчається, а також характерологічних особливостей.

Задоволеність обраною професією залежить від її об'єктивного визнання у суспільстві і від суб'єктивного розуміння тих, хто навчається, значущості професії. Велику роль відіграє гарантія працевлаштування за даною спеціальністю і отримання задовільної винагороди за успішну працю, що також впливає на активізацію професійної мотивації студента. Необхідно створювати педагогічні умови для формування спрямованості на успішну професійну діяльність, яка, як показали результати раніше проведеного дослідження у НТУ "ХП", значно впливає на підвищення професійної мотивації і на ефективність підготовки спеціалістів [6].

Інший важливий чинник підвищення задоволеності своєю професією пов'язаний з мотивами творчої самореалізації у майбутній професійній діяльності. Результати дослідження показали, що творчий компонент не є значущим і майже відсутній у їх навчальній діяльності як для професійно спрямованих, так і для студентів з неадекватним вибором професії. Це свідчить про те, що під час навчання студенти недостатньо активно залучені до різних видів творчої діяльності.

Творча робота студентів передбачає, по-перше, активну участь у науково-дослідній діяльності навчального закладу, що може виявлятися в різноманітних формах (конференції, реферати, доповіді, форуми, участь у конкурсах і грантах тощо); по-друге, використання методики проблемного навчання, основою якої є те, що студент стає активним учасником навчального процесу, із зацікавленням “шукаючи” знань, яких йому не вистачає, долаючи пізнавальні труднощі, задовольняючи і розвиваючи творче мислення, творчий підхід до діяльності.

До того ж очікування і пошук творчих елементів у майбутній професії породжують особливе ставлення до неї. Незалежно від її специфіки і змісту різні професії і різні посади надають нерівні можливості для творчості. Однак, як справедливо зазначає Б.Ф. Ломов, творчість – це не виключно стан художньої, наукової та винахідницької сфер діяльності. Будь-яка діяльність містить момент творчості. Набуде професійна діяльність відтінку творчості чи ні, більшою мірою залежить від самої особистості і від ставлення до професії.

Таким чином, до кола проблем, пов'язаних з формуванням професійної спрямованості і вивченням ставлення студентів до обраної професії, має бути включено такі питання:

- 1) діагностика професійної спрямованості студентів на стадії вибору професії;
- 2) динаміка задоволеності студентів професією від курсу до курсу;
- 3) створення педагогічних умов формування позитивного ставлення студентів до професії, задоволеності нею;
- 4) проблеми трансформації навчальної мотивації студентів у професійну під час навчання у ВНЗ; система і ієрархія мотивів, що визначають позитивне або негативне ставлення до обраної професії;
- 5) формування спрямованості студентів на успішну професійну діяльність.

Висновки. Отже, формування професійної спрямованості – досить місткий і складний процес. Тут ще чимало невіршених завдань. Необхідно створювати педагогічні умови для розвитку у студента стійкого позитивного ставлення до професії, задоволеності студентів своєю професією. У сучасних умовах динамічного розвитку професійних знань у зв'язку з вимогами про неперервну професійну освіту і постійне вдосконалення подальша розробка вказаної проблеми набуває все більшого значення. Її конкретне вирішення залежить від сумісних зусиль педагога і психолога як на стадії профорієнтаційної роботи у школі, так і в процесі професійного навчання.

Ці зусилля в основному зводяться до надання особистості компетентної психолого-педагогічної допомоги у її професійному виборі та до підтримки

впевненості у цьому виборі протягом усього процесу навчання у ВНЗ. Звичайно, завдання це є складним, але важливим і благородним, адже її успішне вирішення допоможе людині запобігти перетворенню своєї майбутньої професійної діяльності на шлях без цілей і орієнтирів.

Література

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
2. Зеер Э.Ф. Психология профессий : учеб. пособ. / Э.Ф. Зеер. – М. : Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 336 с.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
4. Психологическое сопровождение выбора профессии : науч.-метод. пособ. / [под ред. Л.М. Митиной]. – М. : Флинта, 2003. – 184 с.
5. Реан А.А. Социальная педагогическая технология / А.А. Реан, Я.Д. Коломинский. – СПб. : Питер. Ком, 1999. – 416 с.
6. Романовський О.Г. Формування спрямованості студентів на успішну професійну діяльність / О.Г. Романовський, Л.М. Грень, В.Є. Михайличенко. – Х. : НТУ “ХПІ”, 2009. – 48 с.
7. Рубинштейн С.Л. Принцип творческой самодеятельности. К философским основам современной педагогики / С.Л. Рубинштейн // Вопросы психологии. – 1986. – № 4.
8. Шадриков В.Д. Введение в психологию: мотивация поведения / В.Д. Шадриков. – М. : Логос, 2001. – 136 с.
9. Ядов В.А. Социальная идентичность / В.А. Ядов. – М., 1993. – 150 с.